

■ УДК 007:304:655

Н. С. Подоляка, кандидат наук із соціальних комунікацій, Сумський державний університет, м. Суми

ВНЕСОК ХАРКІВСЬКОГО ВИДАВНИЦТВА «РУХ» (1921–1933) У ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ УКРАЇНОМОВНИХ ВИДАНЬ

Розглянуто діяльність харківського видавництва «РУХ», яке діяло в Україні у 20-х рр. ХХ ст. Проаналізовано видавничу продукцію, представлену зокрема в «Каталозі видань кооперативного видавництва «РУХ» 1929 року». Виявлено її типолого-тематичну палітру. Висвітлено історичні процеси, які відбувалися у вітчизняному книгодрукуванні в період становлення радянської влади. Окреслено особливості функціонування видавництва на різних етапах редакційно-видавничого процесу: специфіку добору матеріалів до друку, роботу над зовнішнім оформленням і внутрішнім наповненням книг. Розглянуто внесок видавництва «РУХ» у популяризацію україномовних видань.

Ключові слова: видавнича справа, кооперативні видавництва, репертуар художньої літератури, редакційно-видавничий процес, популяризація україномовних видань.

Н. С. Подоляка, кандидат наук по социальным коммуникациям, Сумской государственной университет, г. Сумы

ВКЛАД ХАРЬКОВСКОГО ИЗДАТЕЛЬСТВА «РУХ» (1921–1933) В ПОПУЛЯРИЗАЦИЮ УКРАИНОЯЗЫЧНЫХ ИЗДАНИЙ

Рассмотрено деятельность харьковского издательства «РУХ», которое действовало в Украине в 20-х гг. ХХ в. Проанализировано издательскую продукцию, представленную, в частности, в «Каталоге изданий кооперативного издательства «РУХ» 1929 года». Выявлено её типолого-тематическую палитру. Освещены исторические процессы, которые происходили в отечественном книгопечатании в период становления советской власти. Определены особенности функционирования издательства на разных этапах редакционно-издательского процесса: специфика отбора материалов в печать, работа над внешним оформлением и внутренним наполнением книг. Рассмотрен вклад издательства «РУХ» в популяризацию украиноязычных изданий.

Ключевые слова: издательское дело, кооперативные издательства, репертуар художественной литературы, редакционно-издательский процесс, популяризация украиноязычных изданий.

N. S. Podoliaka, Candidate of Sciences in Social Communications, Sumy State University, Sumy

CONTRIBUTION OF THE KHARKIV PUBLISHING HOUSE «RUKH» (1921-1933) TO THE POPULARIZATION OF UKRAINIAN EDITIONS

The article considers the activities of the Kharkiv publishing house «Rukh» which functioned in Ukraine in the 20s of the twentieth century. Publishing production presented particularly in the «Catalogue of publications of the cooperative publishing «Rukh» 1929» is analyzed. The author reveals its typology and thematic palette. The article covers the historical processes that occurred in the national book publishing in the period of Soviet regime. The functioning features of the publishing house are outlined at different stages of the editorial and the publishing process: the specific selection of materials for printing, work on the external design and internal content of books. The contribution of the publishing house «Rukh» to the popularization of Ukrainian publications is explored. **Key words:** publishing, cooperative publishing, repertoire of fiction, editorial and publishing process, popularization of Ukrainian publications.

Постановка проблеми. В умовах різних форм і методів контролю за інтелектуальною власністю суспільства, коли радянська цензура охопила практично всі сфери культурного життя, а Головліт контролював книжкові фонди республіки, в царині українського друкованого слова активно діяло молоде харківське видавництво «РУХ». Через економічні й інші негаразди на початку 20-х рр. ХХ ст. бракувало потрібної кількості художньої літератури, творів молодих і талановитих українських письменників. На книжковий ринок України потрапляло немало книг «про Леніна та ленінізм», різних «бібліотечок комсомольця», біографій революційних діячів, антирелігійної літератури. Політика українізації хоча і сприяла ствердженню значення української книги, проте у видавничій справі переважала партійна, професійна, навчальна література. Радянська книга набула стабілізації змісту тільки в 1928–1929 рр., коли монопольним видавцем стало Державне видавництво України, а інші видавництва було спеціалізовано. Тому одним з постачальників якісної української художньої літератури було харківське видавництво «РУХ», яке популяризувало твори українських письменників-класиків, театральні п'єси й українську літературу для селян і робітників. Осмислення аналізу здобутків цього видавництва, досвіду формування ним українського інформаційного простору 20-х рр. ХХ ст. допоможе суттєво розширити бачення тих процесів, що відбувалися у видавничій справі в період становлення нової радянської держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До питання особливостей розвитку книговидавничої справи в Україні у 20-х рр. ХХ ст.

зверталися сучасні вчені М. Тимошик [10], О. Яковлев [11], С. Кисельова [2], В. Молоткіна [6]. Діяльність окремих видавництв стала предметом розгляду науковців Л. Таран [9], Є. Костика [4], О. Левчук [5]. Джерельною базою дослідження можуть слугувати й архівні документи, зокрема матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (Ф.167). Основою емпіричного дослідження став «Каталог видань кооперативного видавництва «РУХ» 1929 року» [1]. Важливим джерелом інформації є публікації харківських газет та журналів того часу, які містять бібліографію видань різних радянських видавництв [7]. Стисла довідкова інформація наявна й у виданні «Української радянської енциклопедії» 1963 р. [8]. Хроніку подій у видавничій справі 20-х рр. ХХ ст. розкривають також фахові журнали, зокрема публікації «Бібліологічних вістей» [3]. Зважаючи на важливість і актуальність теми, доцільно детально проаналізувати видавничі процеси, які відбувалися в період становлення радянської влади крізь призму діяльності кооперативного видавництва «РУХ».

Мета статті — дослідити діяльність харківського кооперативного видавництва «РУХ» як показового у виданні та популяризації україномовної художньої літератури у 20-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кооперативне видавництво «РУХ» почало працювати з 24 грудня 1921 р. Відповідно до положень статуту, мало на меті «сприяти розвитку соціалістичних елементів української культури: а) шляхом видання українських книжок і інших видів друку; б) шляхом продажу їх» [1, с. 4]. Статут також зазначав умови вступу до організації: «У члени Видавництва можуть вступати особи, що поділяють мету Видавництва (§1) і дали згоду підлягати статуту, а саме: а) повнолітні чоловіки та жінки, б) різні інститути, артіль, товариства, спілки, які мають права юридичних осіб. Число членів необмежене. §11. Кожна особа, коли записується в члени, вносить Видавництву: а) вступний внесок у розмірі 25 коп. і б) пай у розмірі двох карб. і 50 коп.» [1, с. 4].

Видавництво мало свої книгарні, через мережу яких не тільки розповсюджувало продукцію, а й рекламувало її. Цікаво, що в каталозі літератури «Р» позначали розпродані книги, що тільки-но виходитимуть поновленими тиражами, а також ще не надруковані видання (на них не зазначали ціну). У книгарнях організовували й передплату збірок творів українських класиків. Оголошення каталогу видавництва за 1929 р. містить інформацію про передплату творів І. Франка (29 томів), В. Винниченка (23 томи), Б. Грінченка (10 томів), О. Кобилянської (10 томів), театральної бібліотеки, де були наявні 50 п'єс різних авторів [1, с. 78]. Книги надходили до бібліотек, шкіл, клубів і хат-читалень. Надавалася розстрочка виплат на рік. Надсилалися

книги накладною платою за бажанням передплатників або відразу всі, або по 3-4 книги щомісяця. Видавництво піклувалося про свого покупця. Надавалися бонуси на безплатну пересилку літератури, якщо замовлення перевищувало суму в 3 крб.

З початку існування видавництва на книгах позначався логотип: узагальнений образ робітника, котрий у піднятій руці тримає книгу, що випромінює сонячне сяйво. У сяйві — назва видавництва, позначена трьома великими літерами. Типовий для того часу символізм нагадує знамениту скульптуру робітника і колгоспниці в Москві. У 1930-х рр. логотип змінено: у колі — три літери назви видавництва на згорнутому сувої. Причини зміни невідомі.

«РУХ» видавав: серії «Бібліотечка української літератури для селянських і робітничих книгозбірень», «Франківська бібліотека», «Ілюстрована бібліотека для дітей», «Бібліотека українознавства»; бібліотеку історичних повістей і романів; популярну бібліотеку красного письменства; твори В. Винниченка — багатотомне видання, окремі оповідання, п'єси. У видавництві вийшла друком перша книга В. Гжицького «Трембітні тони» (1924 р.), твори Г. Хоткевича, Я. Мамонтова, А. Старицької-Черняхівської. У 1927 р. «РУХ» опублікував кілька томів творів О. Кобилянської, серед них — ювілейний 4-й том, присвячений 40-річчю літературної діяльності зі вступною статтею І. Лизанівського й автобіографією ювіляра.

Для кращого ознайомлення з творами, що будуть надруковані, в каталозі видавництва розміщували анотації з газетних рецензій та підручників. Наведемо один приклад: «На Україні Наддніпрянській появився письменник велетенської енергії, широкого розмаху діяльності, як і Франко, тільки меншого супроти Франка, літературного хисту. Це Борис Грінченко. Діяльність Грінченка в літературній галузі розпадається на три відділи: повість, лірику й драму. Скрізь автор заповняв ту чи іншу галявину, скрізь він сказав своє слово». (Ол. Дорошкевич. Підручник історії української літератури). Позиції авторів рецензій, що подавалися як анотації, сприяли популяризації україномовних видань. Тексти, насичені гіперболами, виразно підкреслювали значення українського письменства для народу.

Друк, як і книга — знаряддя освітнього впливу на широкі маси. Це добре розуміла більшовицька влада. Про проходження через цензурні кола свідчить примітка в каталозі: «Усі п'єси Вищий Науково-Репертуарний Комітет Відділу Мистецтв НКО УСРР до вистави дозволить» [1, 3].

Видавництву «РУХ» належить також незначна кількість підручників. Це, здебільшого, читанки (наприклад, О. Стешенко «Колоски життя»), обов'язково з позначкою «до вжитку в установах Соцвиху

дозволяється». Фундаментальний довідник «Коротка практична банківська й комерційна енциклопедія» Ю. Ясницького, надрукований у 1929 р., мав позначку: «термінологію і мову зрєдагувала Термінологічна Комісія Всеукраїнської Академії Наук».

Наукові видання здебільшого стосувались історії України. Це наукові збірники Харківської науково-дослідної кафедри історії України, «Нариси з української історіографії» М. Горбаня.

За час до першого жовтня 1928 р. видавництво опублікувало 317 назв книг накладом 1696000 примірників. Загалом 9417350 відбитків [1, 4].

Над оформленням книг працювали художники-фахівці. Зокрема, зібрання творів Івана Франка оформив С. Боровий. У багатьох книгах розміщували фронтисписи: портрети авторів творів. У колірній гамі переважали світлокоричневий, жовтий, червоний і чорний фони. Форматом 11x18 см видавалися кольорові портрети Івана Франка та Тараса Шевченка.

Особливості національної української культури відбилися в дизайні оправи книги І. Срезневського «Майоре-майоре!» (Харків, 1930). У червоно-чорних кольорах вишиванки на білому тлі аркуша під кутом подано назву й автора. Обкладинка третього тому творів Б. Грінченка має рослинні орнаменти, подібні до тих, які притаманні видатним художникам-графікам Г. Нарбуту та В. Кричевському. Такими ж декоративними елементами оформлено більшість книг з театральної бібліотеки.

Змістова структура видань нескладна: переважна більшість видавничої продукції складається лише зі службової й основної частин, але деякі книги, крім цих обов'язкових, мають вступну й заключну частини. Службова складова представлена всіма традиційними елементами, такими як: вихідні відомості, титульні елементи, колонцифра, колонтитул, зміст. До вихідних відомостей належать вихідні дані, розміщені в нижній частині лицьової сторінки титульного аркуша.

Структура титульних елементів переважної більшості видавничої продукції «РУХу» однакова: односторінковий титульний аркуш, на якому трьома горизонтальними блоками зазначені прізвище й ініціали автора, назва книги, іноді підзаголовкові дані, назва видавництва, місце видання й рік. Якщо книга виходила друком у серії — у надзаголовкових даних жирною лінійкою окреслювали назву серії та номер випуску. Іноді, якщо дозволяли фінансові можливості, долучали авантитул із зображенням логотипа в нижній частині книги чи контртитул, на якому зазначали: «Бібліографічний опис цього видання вміщено в «Літоп. Укр. Друку», «Картковому реперт.» та інших покажчиках Укр. Книжков. Палати». На звороті титульного аркуша зазвичай

містилися випускні дані: «З друкарні Р. С. У. В. О.», № замовлення і тираж. Жодних класифікаційних індексів чи анотованих каталожних карток тоді не існувало. Логотип містився не на кожному титульному аркуші. У текстовій частині майже всіх книг не було ілюстрацій, що пояснюється браком паперу і коштів.

У більшості видань видавництва зміст подано не в алфавітному порядку, часто взагалі не було, через що читачеві складно знайти цей довідково-пошуковий елемент.

Над основою видання працював колектив видавництва, саме вона потребувала найбільшої уваги всіх суб'єктів редакційно-видавничої роботи, передусім автора: насамперед від нього залежить успіх видавничого проекту. Але в логічному поданні матеріалу, поділові його на частини, певних акцентуаційних моментах важливе значення мають професіоналізм і досвід роботи редактора. Більшість видавничої продукції за складом основного тексту — збірники. Для цього виду видань важливо правильно підібрати й скомпонувати авторські тексти.

Оскільки видавництво друкувало переважно художні твори, то зауважень до основного тексту немає. Текст розміщували з виключкою посередині, рівномірно поділений на частини, а також з невеликими декоративними елементами. Дотримано від перших до останніх сторінок стримане оформлення серій.

Деякі тексти мають примітки наприкінці сторінки, відокремлені невеликою лінійкою. Шмуктитули невиразні: містять лише назви творів. У п'єсах примітки або зазначення руху дійових осіб виокремлюються курсивом. Папір частіше неякісний, пожовклий від часу.

У 1933 р. «РУХ» припинив свою діяльність. Спеціалізація видавництва потребувала концентрації функцій в окремих, підпорядкованих владі організаціях. Припинили діяльність приватні видавництва в багатьох регіонах України, що призвело і до згортання видання україномовних видань.

Висновки. Залежно від етапу розвитку суспільства, діяльність видавництва «РУХ» становить суттєву фактографічну базу україніки. Нині потребують детального вивчення матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади й управління (Ф.167).

Харківському видавництву «РУХ» належать передусім твори тогочасних українських письменників та письменників-класиків, таких як В. Винниченко, Г. Хоткевич, Я. Мамонтов, А. Старицька-Черняхівська та ін. Жанровий доробок видавничої продукції репрезентує всі роди художньої літератури. Особлива увага приділялася виданню театральних п'єс. Меншим накладом друкувалися повісті та романи. Окрім того, видавництво працювало з навчальною, довідковою та науковою літературою.

Змістова структура видавничої продукції переважно нескладна: видання містять лише основний текст, титульні елементи та зміст. Структура титульних елементів типова й складається з односторінкового (згодом і двосторінкового) титулу, на якому трьома блоками зазначені прізвище та ім'я автора, назва видання, видавництво й рік видання. Під час поліграфічного відтворення видань редакція використовувала різноманітні шрифтові ансамблі, декоративні елементи та зображальні матеріали. Проте за браком паперу і коштів якість книги того часу не можна вважати високою.

Друковані видання, що виходили друком у 20-х рр. ХХ ст., спрямовували людську думку в напрямі суспільно корисної та державотворчої діяльності, були продуктом духовного виробництва, формували інтелект нації. Ринок книжкової продукції перебував у скрутному стані, проте видавництво змогло заповнити ту нішу, яка в царині української культури мобілізувала потребу в україномовній книзі. За несприятливих політичних умов видавництво припинило своє існування. Але ті книги, що вийшли друком у видавництві «РУХ», належать до категорії бібліографічних раритетів і слугують зразками якісної змістовної української книги.

Список використаних джерел

1. Каталог видань кооперативного видавництва «РУХ». — Харків : РУХ, 1929. — 80 с.
2. Кисельова С. Українське відродження ХХ ст., політика українізації та українське видавництво / С. Кисельова // Вісн. Кн. палати. — 2005. — № 12. — С. 46–49.
3. Кооперативність книговидавничих товариств: Хроніка // Бібліологічні вісті. — 1923. — Ч. 3. — С. 58; Ч. 4. — С. 113–114.
4. Костик Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922–1930 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Є. П. Костик ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2006. — 20 с.
5. Левчук О. М. Розвиток кооперативного книговидання в Україні в кінці ХІХ — першій третині ХХ ст. (на прикладі Всеукраїнського кооперативного книговидавничого і книготорговельного товариства «Книгоспілка») : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / О. М. Левчук; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Ін-т журналістики. — Київ, 2003. — 20 с.
6. Молотикіна В. К. Видавнича справа в Радянській Україні в 20-30-і роки ХХ ст. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / В. К. Молотикіна ; Держ. вищ. навч. заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди». — Переяслав-Хмельницький, 2012. — 44 с.

7. Праця видавництв на Україні // Червоний шлях. — 1924. — № 11–12 (20–21). — С. 265–273.
8. «РУХ» — українське радянське кооперативне видавництво // Українська радянська енциклопедія. Т. 12. — Київ, 1963. — С. 453.
9. Таран Л. В. Роль видавництв громадських об'єднань, кооперативних та приватних у випуску художньої літератури в Україні (перша третина ХХ ст.) / Л. В. Таран // Держава та регіони. Сер. «Соціальні комунікації». — 2012. — № 4(12). — С. 170–174.
10. Тимошик М. Історія видавничої справи : підручник / М. Тимошик. — Київ : Наша культура і наука, 2003. — 496 с.
11. Яковлев О. В. Особливості розвитку книговидавничої справи в Україні в 20-х роках ХХ ст. / О. В. Яковлев // Рукописна та книжкова спадщина України. — Київ, 2009. — Вип. 13. — С. 355–361.

References

1. Katalog vydan kooperatyvnoho vydavnytstva «RUKh». — Kharkiv : RUKh, 1929. — 80 s.
2. Kyselova S. Ukrainске vidrozhennia ХХ st., polityka ukrainizatsii ta ukrainске vydavnytstvo / S. Kyselova // Visn. Kn. palaty. — 2005. — № 12. — S. 46–49.
3. Kooperatyvnist knyhovydavnychkh tovarystv: Khronika // Bibliolohichni visti. — 1923. — Ch. 3. — S. 58; Ch. 4. — S. 113–114.
4. Kostyk Ye. P. Stvorennia ta diialnist kooperatyvnykh vydavnytstv v USRR 1922–1930 rr. : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Ye. P. Kostyk ; Cherkas. nats. un-t im. B. Khmelnytskoho. — Cherkasy, 2006. — 20 s.
5. Levchuk O. M. Rozvytok kooperatyvnoho knyhovydannia v Ukraini v kintsi ХІХ — pershii tretyni ХХ st. (na prykladi Vseukrainskoho kooperatyvnoho knyhovydavnychoho i knyhotorhovelnoho tovarystva «Knyhospilka») : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.08 / O. M. Levchuk; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka ; In-t zhurnalistyky. — Kyiv, 2003. — 20 s.
6. Molotykina V. K. Vydavnycha sprava v Radianskii Ukraini v 20-30-i roky ХХ st. : avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / V. K. Molotykina ; Derzh. vyshch. navch. zaklad «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichni universytet im. H. S. Skovorody». — Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2012. — 44 s.
7. Pratsia vydavnytstv na Ukraini // Chervonyi shliakh. — 1924. — № 11–12 (20–21). — С. 265–273.
8. «RUKh» — ukrainske radianske kooperatyvne vydavnytstvo // Ukrainска radianska entsyklopediia. Т. 12. — Kyiv, 1963. — С. 453.
9. Taran L. V. Rol vydavnytstv hromadskykh obiednan, kooperatyvnykh ta pryvatnykh u vypusku khudozhnoi literatury v Ukraini (persha tretyna ХХ st.) / L. V. Taran // Derzhava ta rehiony. Ser. «Sotsialni komunikatsii». — 2012. — № 4(12). — S. 170–174.
10. Tymoshyk M. Istoriiа vydavnychoi spravy : pidruchnyk / M. Tymoshyk. — Kyiv : Nasha kultura i nauka, 2003. — 496 s.

11. Iakovliev O. V. Osoblyvosti rozvytku knyhovydavnychoi spravy v Ukraini v 20-kh rokakh XX st. / O. V. Yakovliev // Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy. — Kyiv, 2009. — Vyp. 13. — S. 355–361.

■ UDC 007:304:655

Podoliaka N. S., Candidate of Sciences in Social Communications, Sumy State University, Sumy
nadechda_sum@mail.ru

CONTRIBUTION OF THE KHARKIV PUBLISHING HOUSE «RUKH» (1921-1933) TO THE POPULARIZATION OF UKRAINIAN EDITIONS

The aim of the article is to explore the activities of the Kharkiv cooperative publishing house «Rukh» and its contribution to the popularization of Ukrainian publications in the 20s of the twentieth century.

Research Methodology. The methodological basis is the logical and historical methods. The analytical and empirical methods are applied. The article provides an analysis of a multifaceted scientific work. The activities of the publishing house «Rukh» are treated as a substantial factual basis in the «Ukrainica» and the study needs to be further developed.

Results. It was found that the publishing portfolio of the Kharkiv publishing house «Rukh» consists of primarily the works by contemporary Ukrainian authors and classical writers such as V. Vinnichenko, Khotkevych G., J. Mamontov, A. Starytska-Cherniakhivska and others. The legacy of publishing products represents all sorts of fiction. The structural elements are common in the reference system. Special attention was paid to the external design of the book and its distribution and promotion. The publisher had its own bookstore and gave all the possibilities for the customer to receive a qualitative Ukrainian printed product.

Novelty. This paper proposes a new approach to put into circulation a new factual material based on the analysis of typological and thematic palette. The functioning features of the publishing house are outlined at different stages of the editorial and the publishing process: the specific selection of materials for printing, work on the external design and internal content of books published in the publishing house «Rukh» in the 20s of the twentieth century.

The practical significance. The evidence from this study suggests a variety of views on publishing in the period of Soviet regime. The results can be used for writing the textbooks on the regional history and the history of Ukraine.

Key words: publishing, cooperative publishing, repertoire of fiction, editorial and publishing process, popularization of Ukrainian publications.

Надійшла до редколегії 01.02.2016 р.